

Повоєнний період (1945—1960 рр.) розвитку української фантастичної прози

Н.М. Логвіненко,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки

НАПН України

У статті подано матеріал для лекції вчителя на факультативному занятті про розвиток української фантастики в повоєнний період; пропонуються форми і методи вивчення творчості Василя Бережного.

Ключові слова: літературний процес, літературний період, науково-технологічний напрям, апологія фантастики, науково-фантастична гіпотеза, ідея гуманності, побудова сюжету, морально-людський потенціал.

Українська література середини й другої половини тридцятих років розвивалася в умовах тоталітарного режиму, з жорстоким диктатом і терором. За свідченням багатьох літературознавців, реальні здобутки літературного й естетичного поступу, з одного боку, були помітні, а з другого — спотворені і перекручені принципи суспільного життя, викликані адміністративно-командною системою, привели до "регламентації і вульгаризації принципів народності, реалізму, збіднення літературного процесу шляхом зведення його до єдиного творчого методу й стилю [11, с.34]".

Щоб підвести підсумки розвитку фантастики в першій третині ХХ століття, запропонуємо старшокласникам поділитися своїми враженнями: чи розділяють вони думку, що *українська фантастична проза довоєнного періоду як складова українського літературного процесу була яскравим виявом "мистецького життя європейських народів цієї складної, суперечливої, динамічної і тривожної епохи"* (П. Хропко). Таким чином активізуємо діяльність учнів, налаштуємо їх на слухання лекції вчителя про умови й шляхи розвитку фантастики в повоєнний період; її проблематику, роль знакових імен у розвитку української фантастики як окремого літературного явища.

Попередньо разом із старшокласниками пригадаємо, що вони знають про літературний процес в Україні після завершення Другої світової війни. Як відомо, *літературний процес* відбиває безперервний і складний розвиток як окремих національних літератур, так і світової літератури. Він нерозривно пов'язаний із суспільно-політичним життям країни, розвитком інших видів мистецтва, мовними особливостями тощо. За визначеннями В. Лесина, національні літератури у своєму розвитку відбивають і неповторно-своєрідне, і те, що зумовлене різноманітними зв'язками, впливами та взаємовпливами інших літератур. "Літературний процес досліджують *історія літератури й літературна критика*. Завдання дослідників — з'ясувати закономірності переходів від однієї художньої епохи до іншої, появу і боротьбу між художніми методами, літературними напрямками і школами, еволюцію жанрів і появу нових тощо [7, с. 113]".

Поглибимо знання про поняття *"літературний період"*, або *"літературна доба (епоха)"*, як фрагмент історико-літературного процесу, що окреслюється певними вирішальними моментами в історії літератури (у зв'язку чи поза ним з епохальними моментами

історії краю), які виразно відрізняють його від попереднього і наступного. Наголосимо, що "літературний період" є вихідним поняттям в історико-літературній періодизації, для якого характерні певні ознаки:

— літературні напрями і передусім домінуючий напрям того чи того літературного періоду, що стає, як правило, назвою цілого літературного періоду;

— певне суспільне й культурне призначення літератури;

— панування певної літературної традиції;

— більш-менш однорідні форми літературного життя, певний тип літературної публіки й певний вид літературної культури.

Літературний період може обмежуватися хронологічними рамками. За дослідженнями літературознавців, вони, як правило, визначаються умовно, оскільки "домінуючі напрями одного періоду зароджуються у попередньому і продовжують своє існування у слабовираженій формі в наступному, іноді відновлюються через кілька літературних періодів (неоромантизм, "неокласика")". У розвитку національних літератур встановити межі літературного періоду значно легше [8, с. 409]".

Отож в Україні жанр фантастики почав інтенсивно зароджуватися в двадцятих роках минулого століття. О. Романчук, шеф-редактор журналу "Світ пригод", говорить: "Незважаючи на недремне око ідеологічних цензорів, українські письменники спромоглися розкрити мільйонам читачів нові світоглядні горизонти: Володимир Винниченко, Дмитро Бузько, Микола Трубілаїні, Юрій Смолич ...". А дослідники минулого української фантастики В. Карацупа та О. Левченко зауважують, що "для українських письменників довоєнного періоду творення літератури фантастичного жанру не було "справою життя", а лише "доважком", здебільшого доволі скромним, до основних, "серйозних" творів. Проте їхня спадщина стала міцним літературним фундаментом для фантастів наступного покоління — Володимира Владка, Василя Бережного, Миколи Дашкієва, Олесь Бердника та інших [6, с. 44]".

Українська фантастична проза повоєнного періоду починає розвиватися у швидкому темпі "під знаком панування науково-технологічного напрямку", оскільки на перший план, як і в усій радянській літературі цього жанру, "виходили наукові розробки, технічні винаходи, величезні фантастичні будівництва, грандіозні проекти підкорення природи... Деякі письменники почали пи-

сати виключно фантастику, повністю виправдовуючи цим звання фантастів". Знову, як і в 20-і роки, багато молодих авторів наслідували Г. Уелса (а нині — й І. Єфремова). Особливо талановитих письменників літературна критика не називає, не знаходить і цікавих сюжетів. В основному переспівуються подвиги космонавтів, що перемагають у двобої заокеанських колег, і, звичайно, досягнення видатних радянських учених, здійснення ними чудо-відкриттів, за якими полюють "кляті американські шпигуни". Дослідники відзначають, що українськими у цих творах були лише прізвища літературних персонажів.

На перешкоді розвитку, за свідченням літературознавців, стають "жорсткі ідеологічні рамки та суворі чиновницькі заборони, порушення яких за тоталітаризму було неможливим", бо "радянська література могла розвиватися лише на міцному марксистсько-ленінському підґрунті у правильному, комуністичному напрямі [6, с. 44]". А. Валентинов, Д. Громов, О. Ладигенський у "Замітках про українську фантастику" зазначають, що сорокові роки в цілому були несприятливими для фантастів. Крім того, з цього часу починається боротьба з "українським націоналізмом", що не сприяло виданню нових творів і на довгий час заморозило цей процес. Новій епосі, на думку критиків, уповні відповідає останній роман В. Винниченка, який жив на той час у Франції, "Слово за тобою, Сталіне". Твір став першою в українській фантастиці спробою написання "альтернативної історії". Сам письменник жанр твору визначив як політичну концепцію в образах. Цьому твору В. Винниченко надавав винятково важливого значення. М. Слабошпицький зауважує: "Тісно пов'язаний з добою свого літературного народження, роман усім своїм пафосом спрямований у майбутнє. Винниченко писав про те, в який спосіб світ може вийти з кризи "холодної війни", і про те, яка роль у цьому процесі відводиться Радянському Союзу, що став, по суті, одним із жандармів усесвітньої цивілізації, бо не просто чітко тримається за свої соціалістичні принципи, а поводить на міжнародній арені з агресивністю політичного монстра [12, с. 68]".

Для активізації навчального процесу, запропонуйте учням пригадати:

- чому світ знову постав перед загрозою нової війни,
- чи було вже винайдено і випробувано атомну бомбу,
- яким був зосереджений на нашій маленькій планеті боєпотенціал,
- що могло би трапитися на Землі у разі зіткнення двох непримиренних політичних систем?

В. Винниченко добре розумів трагедію рідного народу в тоталітарній державі — час не спростував його передбачень; розумів, яким буде останній день земної цивілізації за умови зіткнення двох ворожих систем; бачив і вихід із затяжного конфлікту. Отож результатом життєвих роздумів художника й політолога В. Винниченка став роман "Слово за тобою, Сталіне!".

У романі письменник творить, за визначеннями М. Слабошпицького, до фізичного відчуття атмосферу страху й переслідування кожної особи, відтворює безпомилково "точно й широкомасштабно триумф беззаконня й безмежної диктатури партапарату найвищого рівня". Сталін же, який став "розумнішим", під час боротьби зі всемогутньою підпільною організацією "Терміти", приходить до думки про необхідність відмовитися від тоталітарного соціалізму й перейти до влади трудових колективів ("колектократії") — ідеї, що була надто улюбленою для самого автора, який вважав її найефективнішою соціально-економічною організацією суспільства. Письменник досить ґрунтовно описує свої ідеї присвячує чимало сторінок у творі, що має "такі незвичні жанрові ознаки". У передмові до

роману, котрий в Україні був опублікований майже через чотири десятиліття по смерті автора, В. Винниченко писав: "Зроблено цю працю з найбільшою об'єктивністю, якої вимагає велика мета всіх людей — мир на землі" [12, с. 68].

Історія розвитку української фантастики знає цікаві факти тісного співробітництва з українськими авторами відомого фантаста Олександра Беляєва, що припадає на цей період. Київська кіностудія (майбутня "імені Олександра Довженка") працювала над екранізацією його творів. Більше того, текст роману О. Беляєва "Чудесне око" дійшов до нас тільки в українському варіанті. Як запевняють літературознавці, мова йде про переклад, але вони й не виключають, що роман було й спочатку написано саме українською мовою на замовлення одного з українських видавництв.

"Оживати" знову фантастика починає у другій половині 50-х років, коли реальна історія дала змогу українським письменникам відчутти "ковток свободи"; а з кінця 50-х років "починається небачений доти зліт фантастичної літератури в усьому світі" (В. Положий).

Причиною такого злету стало саме життя, у якому починають відігравати все значнішу і вирішальнішу роль видатні наукові відкриття, надзвичайні здобутки технічного прогресу (аж до виходу людини в космос). Водночас життя ставить перед людством нові глобальні, космічного значення проблеми. Критики відзначали: проблеми екології наростають лавиноподібно, виходячи за межі окремих держав і регіонів, набувають всеземних масштабів. Загрози подальшого існування самого людства, життя на нашій планеті стають реальними. Спроби "мілітаризації космосу" можуть принести непередбачувані вселенські катастрофи... Все це, зазначає К. Волинський, нагально вимагало нового світорозуміння, відчуття кожним землянином власної відповідальності за долю планети, зі всією необхідністю ставило проблему, за словами Т. Чернишової, "космізації масової свідомості".

Отже, усвідомлення людиною нового світобачення в ім'я збереження життя на нашій планеті у космічному просторі пробудило нову хвилю в розвитку фантастики, особливо фантастики наукової.

В Україні, зокрема, поновлює роботу **Володимир Владко***, який у першій половині ХХ століття стає найпопулярнішим автором — його захоплення фантастикою продовжувалося все його довге життя. З творів письменника того часу ("Ідуть роботари", "Чудесний генератор", "12 оповідань") найцікавішими стали "Аргонавти Всесвіту" (1935) — перший в українській літературі роман про політ у космос. У переробленому варіанті В. Владко публікує роман у 1956 році. Писав В. Владко й історичну фантастику. В романі "Нащадки скіфів" (1939) сучасна археологічна експедиція потрапляє у світ, де живе загадкове плем'я скіфів. У 1956—57 роках дає друге життя "Сивому капітанові" — відновлює за журнальними публікаціями, оскільки перед війною рукопис твору було загублено, ґрунтовно перероблює його зміст. У шістдесятих роках видає низку нових романів і повістей ("Фіолетова загибель", "Позичений час", "Залізний бунт" — перероблений варіант повісті "Ідуть роботари"); пише та видає фантастичні оповідання. Тематика творів різнопланова: космічні світи, життя тварин і рослин на далекій Венері; епоха радіолокації і телебачення, велике майбутнє хвиль ультракороткого діапазону; роботи та незвичайні машини; долі молодих талановитих учених в умовах фашистського режиму та ін. *"Книги В. Владка живуть десятиріччями, перевидаються. Вони сповнені світлого оптимізму, романтики, віри в людину, в добро і красу... Справжній талант письменника-фантаста полягає в тому, що витворений його уявою світ зображе-*

* Чит. про В. Владка статтю Л.П. Лінкевич у ж. "Українська література в загальноосвітній школі". — №1. — 2011. — С.37—43

ний так, ніби він існує насправді, немов він зримий, вагомий, відчутний на дотик і знайомий нам до найменших дрібниць [4, с. 5]".

Покоління майбутніх українських "шістдесятників" серйозно захопилися давнім романтизмом, намагаючись по-новому осмислити традиції Григорія Квітки-Основ'яненка і Миколи Гоголя. Найяскравіше цей напрям виявився в кінематографії — досить пригадати цикл фільмів-фентезі кіностудії імені Олександра Довженка, серед яких "Вечір на Івана Купала" і "Пропаля грамота".

Дослідники зауважують, що в літературі неоромантизм представлений низкою доволі відомих творів, зокрема у творчості одного з найцікавіших письменників цього періоду — харків'янина **Олександра Ільченка**, який створив один із найкращих українських романів-фентезі "Козацькому роду нема переводу, або Козак Мамай і Вогонь-молодиця" (1958). Роман написано, як свідчать критики, на стику класичного фентезі та альтернативної історії.*

Пригоди безсмертного козака Мамаю — улюбленця української народної творчості — відбуваються на фоні небувалих подій, у яких участь беруть апостол Петро, цар Олексій Михайлович, езуїти, український гетьман з крилом замість руки, сама Смерть, що ніяк не може подолати козака. На жаль, роман залишився не завершеним. З історії відомо, що "відлига" шістдесятих швидко зійшла нанівець, письменники-фантасти знову змушені чекати кращих часів.

Протиріччя епохи найповніше виявилися у творчості відомого і за межами України письменника, талановитого фантаста покоління "шістдесятників" — **Олеся Бердника**. Літературознавці відзначають: "Він був із тих, хто підхопив футурологічні новації Івана Єфремова, створивши свій варіант комуністичного майбутнього. Але Всесвіт Бердника не схожий ні на Велике Кільце, ні на Світи Стругацьких. Бердник — перш за все філософ, і Майбутнє цікавить його не як таке (саме по собі), а в тісному зв'язку з Минувим". У творчості письменника ("Серце Всесвіту", "Стріла Часу", "Шляхи Титанів", "Покривало Ізиди") поєдналися дві традиції: наукова фантастика ХХ століття і старого українського фентезі. По суті Олесь Бердник продовжив те, що так удалося Ільченкові, розширив всесвіт у просторі і часі. Його світ, на відміну від космополітичних всесвітів І. Єфремова і братів Стругацьких, зберігає національне обличчя. "У ті часи це було ересю не тільки для правовірних марксистів, але й для більшості фантастів, які мріяли бачити майбутнє у вигляді величезного Нью-Йорка. Більше того, в найкращих творах Олеся Бердника, і передусім у "Чаші Амрити" (1968), найважливіші проблеми — не технічні, не соціальні, а моральні. У той час така сміливість не могла привести ні до чого хорошого. Творчість фантаста попала у м'ясо-рубку "ідейної критики", сам автор був репресований, поповнив контингент Мордовських таборів" [2].

Академічна "Історія української літератури", констатує, що в 50-60 роках у нас з'явилася "низка загалом цікавих книжок, в яких освоюється тема космічних мандрівок, життя на інших планетах, в "антисвіт", першими в цьому ряду називає повісті В. Бережного "В небі — Земля" та "Істина поруч" [5, с.483]. А В. Положий розглядає повість В. Бережного "Археоскрип" для з'ясування характерних ознак сучасного періоду розвитку жанру.

Дослідники зазначають, що саме твори **Василя Бережного** стали тим "матеріалом", що допомагає визначити прикметні риси української фантастичної прози повоєнного періоду, напрямки її розвитку, здобутки і певні "вузькі місця", неподолані труднощі чи й втрати (К. Волинський).

* Про альтернативну історію чит. статтю Р. Радутного у ж. "Українська література в загальноосвітній школі". — №1. — 2011. — С.34—36

Український письменник-фантаст Василь Павлович Бережний народився 26 червня 1918 р. в селі Бахмач (Чернігівська обл.) у селянській родині. Після закінчення загальноосвітньої школи вступив до Українського технікуму журналістики в Харкові. Довгий час працював журналістом, займався літературною діяльністю. Друкуватися почав з 1936 року. Але найбільших успіхів досягнув саме в жанрі наукової фантастики, захоплення якою започаткували відвідини Харківської обсерваторії, де він вперше подивився на небо в телескоп. Про подію, що надихнула написати перше науково-фантастичне оповідання "Планета житиме" (1938), В. Бережний згадував, за свідченням дослідників, уже в зрілому віці: "Гострі піки місячних гір, освітлені сонячним світлом, їхні різкі тіні, тріщини, Пряма Стіна, схожа на циклопічну інженерну будівлю, — все це залишило приголомшливе, незабутнє враження".

Але до справжньої роботи в сфері фантастики ми не майже два десятиліття — ще буде війна, журналістська робота, навчання в Київському університеті ім. Т. Шевченка.

Велику Вітчизняну війну В. Бережний зустрів як кадровий танкіст на землях Західної Білорусі, вже в червні взявши участь у кровопролитних боях під Гродно і Барановичами. Потім був відступ, з важкими оборонними боями до самої Вязьми, важке поранення, вороже оточення. З жовтня 1943-го він знову в діючій армії, на Першому Білоруському фронті. Його участь у війні відзначено бойовими нагородами.

Після війни В. Бережний активно включився в літературну роботу — виступатиме з критичними рецензіями і статтями, нарисами, оповіданнями, візьметься і за повісті. У 1948 році з'явиться його перша збірка документальних нарисів "За кермом". Потім у 1952 році вийдуть збірки "Сторінки життя", у 1959 — "Кораблі сходять зі стапелів". Напише у 1955 повість про тодішнє сільське життя "Зелене море", у 1966 — "Колюче терня". Перекладає з російської мови романи А. Коптелова, п'єси М. Погодіна, А. Софронова. Напише літературний портрет "Олесь Гончар" (1978). З майбутнім відомим українським письменником В. Бережний навчався в Харкові в технікумі журналістики на одному курсі. Про ті роки Олесь Терентійович напише: "З Василем Бережним ми дружили ще з студентської довоєнної пори. ... Там-то в технікумі, крім груп українських, російських, були створені ще й групи єврейська, польська, німецька, болгарська. Жили ми в приміщеннях на зразок бараків на околиці міста, над Журавлинською кручею, там надовго нам стала батьківським домом, шумна студентська Чайковка. І хоча жило нас в кімнаті чимало, і розмовляли ми, зрозуміло, різними мовами, але ніколи не виникало у нас конфліктів на національному ґрунті. Нам, українцям із Лівобережжя та Правобережжя, було навіть радісно усвідомлювати, що в світі існує багато неоднакових людських мов і що різноманіття здатне, швидше, не роз'єднувати, а здружувати нас і навіть взаємно збагачуватися...".

Літературознавці одностайні, що найповніше розкритися і з роками досягти успіху вдалося В. Бережному саме в жанрі наукової фантастики.

Його перша науково-фантастична повість "У зоряній світі" була надрукована видавництвом "Молодь" у 1956 р. тиражем у 65 тис. екземплярів. А в 1958 р. це ж видавництво перевидає її тиражем у 100 тисяч. Всі його наступні книги наукової фантастики незмінно друкувалися і перевидавалися масовими тиражами. У його активі півтора десятка науково-фантастичних повістей, а також більш півсотні оповідань, що були об'єднані в десяток збірників. Твори автора були перекладені англійською, угорською, іспанською, латиською, молдавською,

польською, російською, словацькою, французькою. В. Бережний був учасником Першого Всесвітнього симпозіуму письменників-фантастів, що проходив у Токіо (Японії) в 1970 р. в рамках Міжнародної виставки ЕКСПО-70, а також Третього Європейського конгресу фантастів у Польщі в 1976 р. Все це говорить про те, що, починаючи від дебютного твору, український письменник-фантаст Василь Бережний досяг неабиякої популярності.

До кінця свого життя (помер письменник 19 березня 1988 р.) В. Бережний жив у Києві, чимало їздив по країні, бував за кордоном — багато зустрічався з читачами в клубах любителів фантастики. З задоволенням відправлявся в різноманітні туристичні подорожі та круїзи: Коктебель, Ленінград, міста України і Росії, Єгипет, країни Середземномор'я та ін. Дочка письменника Галина Василівна Бережна згадувала, що після таких подорожей батько багато працював, мав особливу працездатність. Дослідники відзначають: літературна праця Василя Павловича відрізнялася стабільністю, зовсім не була імпульсивною, з періодами застою і "очікування відповідної музи". В. Бережний був людиною організованою, чуйно ставився до своїх трьох дітей, і надзвичайно захоплювався шахами, про що згадують багато його товаришів. Серед постійних партнерів В. Бережного у шахових баталіях були: відомий український перекладач Микола Лукаш (1919-1988), учений-ботанік Михайло Доленго (1896-1981), поет і літературознавець Леонід Вишеславський (1914-2002).

Із творів Василя Бережного перед читачем постає цікавий, обдарований сучасний письменник-фантаст, який веде нас "у "несподівані" (часто й захоплюючі) мандрівки в часі і просторі, сягаючи в майбутнє, чи в минуле, чи в далекі інопланетні світи, його фантастичні твори захоплюють нашу уяву, будять мрію, збуджують інтелектуальну допитливість. Разом з тим своєю моральною проблематикою, своїми гуманістичними устремліннями вони й співзвучні духовним потребам нашого часу" (К. Волинський). Адже сам В. Бережний високо оцінював твори наукової фантастики і той вплив, який вони справляють "на розум людей, на їхню орієнтацію в житті, світосприймання. Ця суто інтелектуальна література не тільки збуджує уяву, а й заохочує мислити, допомагає кожному, хто звертається до неї, шукати і усвідомлювати своє місце у надскладних системах природи й суспільства". Так захоплено письменник характеризує улюблений жанр у статті "Апологія фантастики". "Апологія — усний або писемний захист, вихваляння кого, чого-небудь", — читаємо пояснення у Великому тлумачному словнику [3, с.22].

Програмою факультативного курсу передбачено текстуальне вивчення статті "Апологія фантастики" з метою формування умінь старшокласників розкривати особливості й завдання наукової фантастики, визначені письменником-практиком, який багато літ плідно працює в цьому жанрі і цікавиться його "теоретичними основами", про що говорить участь В. Бережного в міжнародних конгресі та симпозіумі фантастів.

Пропонуємо провести колективне обговорення статті В. Бережного "Апологія фантастики" з визначенням основних її положень, що розкривають особливості і завдання наукової фантастики через складання тез або плану з текстуальною ілюстрацією.

Отже, першою особливістю В. Бережний називає високохудожність улюбленого жанру як суто інтелектуальної літератури, що розкриває симбіоз художнього та наукового мислення.

Високохудожність передбачає нову і цікаву для читачів ідею у поєднанні з оригінальністю та глибиною авторської думки; міцно скроєний сюжет, динаміку подій з пригодницьким елементом, у центрі яких — людина. "Герой науково-фантастичного твору, діючи в екстре-

мальних умовах, має проявити виключну активність, силу інтелекту, винахідливість, витривалість і наполегливість у досягненні своєї благородної мети ...[6, с.56]".

Крім того, у статті акцентується увага на зв'язках фантастики з реальністю. "Прогресивна фантастика виникла і зростала на реальному ґрунті, віддзеркалюючи помисли, мрії і сподівання сучасників. І сьогодні вона, немов чутливий нерв, реагує на все, що відбувається в нашому динамічному світі, — чи йдеться про ядерну зброю, мілітаризацію космосу, демографічні вибухи, чи болючі екологічні проблеми...[1, с.11]".

Її завданнями передусім є: збудження інтелектуальної енергії читача, введення його в безмежний світ уяви і мрії, вплив на його орієнтацію в житті, прищеплення оптимістичного погляду на майбутнє, заохочення до позитивних дій в ім'я прийдешнього, в ім'я високих гуманістичних ідеалів.

Літературознавці, критики, дослідники творчості письменника наголошують, що у згаданій статті В. Бережний висловив не тільки свої погляди щодо особливостей улюбленого жанру та вимог до нього, а й склав особисту "естетично-творчу програму, що її понад три десятиліття він прагнув реалізувати в своїх науково-фантастичних повістях та оповіданнях ... [1, с.12]".

У цьому, переконані, учні пересвідчилися, читаючи твори Василя Бережного. Знайомство з ними насамперед показує, що письменник справді невтомно веде пошуки оригінальної науково-фантастичної гіпотези, яка здатна зацікавити багатьох читачів. Такі ідеї-гіпотези, на думку В. Бережного, "спалахують у космосі науки, як світлі туманності, помітити їх, відкрити — творче щастя для письменника-фантаста. Воно сяє, коли працювати разом з наукою, в той же час довіряючи інтуїції, яка наснажує творчість...[1, с.12]".

— Гіпотези яких науково-фантастичних творів В. Бережного "завоювали" вашу уяву, повели в захоплюючі мандрівки в часі і просторі, в необмежених космічних та історичних далях? — відповідями на це запитання продовжимо роботу над науково-фантастичними повістями та оповіданнями В. Бережного, що їх старшокласники самостійно прочитали. Знання художніх текстів дасть змогу учням проілюструвати основні положення статті "Апологія фантастики".

Переконані, що на заняттях йтиме мова про повісті В. Бережного: "Археоскрипт", в основу якої покладено фантастичну гіпотезу про загадку Атлантиди і виникнення Сахари; розвивається науково-фантастична ідея про оволодіння гравітаційно-магнітною енергією; трактується ідея відносності часу і простору;

"Під крижаним щитом", в основу сюжету фантастичної мандрівки на нашу планету в 2300 році покладено "гіпотетичну ідею про таємничу речовину, котра генерує магнітне поле Землі";

"Молодший брат Сонця", у якій за допомогою фантастичної гіпотези — анігіляція (знищення) матерії — здійснюється грандіозний задум перетворення Юпітера на нове потужне джерело енергії для Землі;

"Сакура", де вирішується доля всевладного електронного робота, який нібито здатний сам володіти людським життям та ін.

За спостереженнями К. Волинського, у побудові своїх творів письменник надає важливого, першорядного значення науково-фантастичній гіпотезі. "Однак, — зауважує критик, — вона для нього не є чимось самодостатнім, не розглядається ним ізольовано. А навпаки — в тісному зв'язку, взаємопереплетенні з відображуваною автором картиною уявної дійсності. Більше того, що повніше й проникливіше та гіпотеза художньо реалізується у творі — в змальованих обставинах, подіях, у вчинках, зіткненнях, переживаннях і домаганнях героїв, — то дійовіше впливає на розкрит-

тя його головної (як правило, гуманістичної, соціально масштабної і актуальної) ідеї. Хоча, власне, на розкриття тієї ідеї "працюють" всі компоненти твору...[1, с.13]"

Особливу увагу В. Бережний приділяє і *побудові сюжету* — письменник з "великою ретельністю й творчою видумкою" виписує фабулу твору з подвійною канвою, заплутаною різними несподіваними поворотами. Розкрити цю тезу пропонуємо старшокласникам на матеріалах улюблених творів В. Бережного.

Не менш важливою у естетично-творчій програмі письменника є ідея гуманності, моральності, доброто-творчості, в ім'я якої і здійснюються всі найдивовижніші відкриття науково-технічного прогресу. У творах В. Бережного ідея гуманності розкривається через "морально-людський потенціал". Виписані ним образи, характери, психологія, внутрішній душевно-емоційний світ героїв науково-фантастичних творів несуть заряд людського, морального, духовного.

Довести, що світи творів Василя Бережного — гуманістичні, пропонуємо старшокласникам у творі-роздумі "*Гуманістичні світи Василя Бережного*" за самостійно прочитаними творами (на вибір учнів). Поділитися своїми думками учні зможуть на наступних заняттях. Обов'язково зацентруємо їхню увагу на проблемах:

- рівень культури міжособистісних стосунків;
- найважливіші засади побудови суспільства космічними громадянами;
- що з того втрачено землянами? що варто негайно відроджувати?
- чи порушують закони, за якими живе суспільство?
- екологія суспільства — у чому і як проявляється? та ін.

На завершення роботи наголосимо на висновках літературознавців: про який би жанр художнього твору — детектив (хоч космічний, хоч земний), традиційний пригодницький роман чи наукова фантастика — не йшла мова, історія, що розвивається в умовному пригодницькому часі і просторі, в од-ному безумовна: у *своєму моральному потенціалі*. Л. Мошенська зауважує: "Через труднощі, перепони, страшні сутички з ворогом, через смертельну небезпеку йде герой до своєї важкої перемоги, і весь цей час читач мовби ототожнює себе з ним, співпереживає йому. Бо у незмінній перемозі добра над злом, ... втілюється одвічна мрія про справедливість, втілюється моральний ідеал людини. Саме у "завищених" етичних нормах, в ідеальності криється притягальна сила пригодницької літератури, саме це перш за все робить її літературою. Та ж "завищеність" морально-етичних норм, їх міцність і незмінність найбільше, мабуть, з усіх інших компонентів пригоди сприяють тому, що чергова варіація традиційного сюжету, побудована на основі канонічних елементів, наповнюється особливим змістом, який змушує лункіше битися серце читача ...[10]"

Хочемо зазначити, що у лекції вчителя не прозвучали імена письменників-фантастів довоєнного періоду Миколи Дашківця, Миколи Руденка, Юрія Бедзика та ін., долі яких склалися по-різному. Вивчення їхніх творів передбачено програмою факультета

тивного курсу "Українська фантастична проза" [9, с.75] під час текстуального самостійного прочитання з подальшим викладом власних вражень у процесі проведення учнівських конференцій, наприклад, "Науково-фантастичні ідеї Миколи Дашківця — гідні претенденти на роль передових здобутків сучасної науки" (за творами "Торжество життя" (1950), "Загибель Урані" (1960) та ін.). Такі види робіт пропонуються з метою перевірки:

- знань змісту фантастичних творів, їх проблематики;
- розуміння гуманістичного спрямування наукової й пригодницької фантастики;
- умінь старшокласників самостійно вивчати й доповідати матеріал, брати участь в обговоренні, слухати доповіді й висловлювання однокласників і добувати з них знання.

Проведення конференцій вимагає тривалої підготовки, тому оголосити старшокласникам теми для самостійних досліджень необхідно на першому ж занятті, що присвячене певному тематичному блоку; визначитися з формами, засобами і видами навчальної діяльності учнів; спланувати консультації, під час яких обговорюватимуться проблеми, що виникатимуть під час виконання завдань.

Література

1. Бережний В.П. Вибрані твори : Наук.-фантаст. повісті та оповідання [Текст] / Василь Бережний / Передм. К. Волинського. — К. : Дніпро, 1988. — 525 с.
2. Валентинов А., Громов Д., Ладигенський О. Замітки про українську фантастику [Текст] / А. Валентинов А., Д. Громов, О. Ладигенський // Інтернет-сайт "Фантастика"
3. Великий тлумачний словник
4. Владко В.М. Сивий капітан. Аргонавти Всесвіту : Романи : Для серед. та ст. шк. віку [Текст] / Володимир Владко / [Вступне слово В.Я. Бурбана]; Худож. Г.В. Малаков. — К. : Веселка, 1990. — 687 с. : іл.
5. Історія української літератури : В 8 т. [Текст]. — К., 1971. — Т.8.
6. Карацупа В., Левченко О. Минуле української фантастики [Текст] / Віталій Карацупа, Олександр Левченко. — Український фантастичний оглядач. — №3. — 2007. — 64 с.
7. Лесин В.М. Літературознавчі терміни : Довідник для учнів [Текст] / В.М. Лесин. — К. : Рад. шк., 1985. — 251 с.
8. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. — К. : ВЦ "Академія", 2007. — 752 с. (Nota bene).
9. Логвіненко Н. Українська фантастична проза : Програма факультативного курсу для 10—11 класів / Логвіненко Н.М. // Літературні курси за вибором в умовах профільного навчання : 10 (11) класи: зб. програм [Текст] / Т.О. Яценко та ін.. — К. : Педагогічна думка, 2011. — 88 с. — С.65—87.
10. Мошенська Л. Світ пригод і література [Текст] / Лідія Мошенська // Інтернет-сайт "Фантастика".
11. Непорожній О.С., Семенчук І.Р. Українська література : Підручник для 11 класу — 9-е вид., перероб., доп. — К. : Освіта, 1993. — 416 с.
12. Слабошпицький М. Письменник світового масштабу : Штрихи до портрета Володимира Винниченка / М. Слабошпицький // Українська мова і література в школі. — 1991. — №2. — 96 с. — С.62—68.

В статтю подано матеріал для лекції учителя на факультативному занятті о розвитку української фантастики в післявоєнний період; пропонуються форми і методи изучения творчості Василя Бережного.

Ключевые слова: літературний процес, літературний період, науково-технологічне направление, апологія фантастики, науково-фантастична гіпотеза, ідея гуманності, построение сюжета, морально-человеческий потенциал.

N. Logvinenko, the Post-war period (1945—1960) of development of Ukrainian fantastic prose

In the article is given material for the lecture of teacher on optional employment about development of Ukrainian fantasy in a post-war period; forms and methods of study of creation of Vasylia Beregnogo.

Key words: literary process, literary period, scientifically technological direction, apology of fantasy, science fiction hypothesis, idea of humanity, construction of subject, morally human potential.